

Hogyan menedzseljük tényfeltáró projekteket?

Útmutató szerkesztőknek

Készítette: Pethő András, Direkt36

Mikor érett meg a sztori a nyomozásra?

A tényfeltáró munkában az egyik legnehezebb szerkesztői feladat annak kiválasztása, hogy milyen történetnek járjunk utána. A riporterek gyakran szereznek érdekes információkat, de sokszor az is nyilvánvaló, hogy a legizgalmasabb sztorikat a legnehezebb feldolgozni. Hogyan bizonyítunk egy állítólagos vesztegetési ügyet? Hogyan tudunk érdemi információkat szerezni egy olyan beszélgetésekről, amelyek zárt ajtók mögött zajlottak? Hogyan tudunk a nyomára bukkanni strómanok és offshore cégek mögé bújtatott vagyontárgyaknak?

A szerkesztő feladata annak eldöntése, hogy a sok-sok sztorikezdemény közül melyiknek a feltárására szán időt és munkaerőt. Ezekkel fontos jól gazdálkodni, hiszen minden szerkesztőség – különösen mostanában – szűkös erőforrásokkal gazdálkodik. Ha egy riportert heteket vagy hónapokat tölt egy sztorival, de végül nem tud belőle szilárd alapokon álló anyagot készíteni, akkor az pazarlás.

Végezzünk felderítést!

Ezért fontos egy kis előkészítő munkát végezni azelőtt, hogy megszületik a döntés egy-egy nagyobb projekt elindításáról. Érdemes tisztázni, hogy a megszerzeni kívánt információk pontosan hol is találhatóak, és miként lehet hozzájuk eljutni. A legjobb ezt talán írásos formában rögzíteni (az írás egyébként is mindig segít a gondolatok strukturálásában), amely egyfajta projekttervként is szolgálhat. Így fel tudjuk mérni, hogy mennyire nehéz az adott történetet feldolgozni, és hogy milyen eszközökre van hozzá szükség (közadatkérés, big data-elemzés, interjúk/háttérbeszélgetések, objektumok megfigyelése stb.).

Fontos emellett felvázolni a különböző forgatókönyveket is. Akkor is lesz-e valami a kezünkben, ha az alkalmazott módszerek közül egy vagy több nem vezet eredményre (például nem teljesítik az adatkérésünket, vagy nem áll velünk szóba a történet néhány kulcsszereplője)? Ha túl nagy a kockázat, ha „mindent vagy semmit”-alapon indítunk el egy tényfeltáró projektet, akkor át kell gondolni, hogy vajon tényleg megéri-e.

Indul a nyomozás, de hogyan?

Ha a felderítő munka alapján úgy döntöttünk, hogy érdemes komolyabb erőforrásokat fordítani egy történet feldolgozására, akkor általában három szakaszból álló munkafolyamat vár ránk.

1. Alap kutatás: Ez arról szól, hogy begyűjtünk minden nyilvánosan elérhető információt az adott történetről és szereplőiről (emberekről, cégekről, szervezetekről). Újságarchívumokat, cégnyilvántartásokat, parlamenti felszólalásokat és egyéb forrásokat böngészünk. Lehet, hogy ennek egy részét már elvégeztük a projektertervhez készített

felderítő munka során, de érdemes minél jobban elmélyíteni az alap kutatást, az ugyanis kettős célt szolgál. Egyrészt fontos, hogy képbe kerüljünk, pontosan mi is jelent meg a történetről, hiszen nem szeretnénk olyasminnek utánajárni, amit más már feldolgozott. Másrészt az alap kutatás során azonosítjuk azokat a forrásokat, amelyek révén eljuthatunk a számunkra fontos információkhoz (persze, valamennyire ez is része lehet a projektelőkészítő munkának). Kik azok a szakértők, akik segítenek a kontextus megértésében? Kik azok a parlamenti képviselők, akik rendszeresen felszólalnak a témában? Ha egy cégre vagy szervezetre fókuszálunk, akkor kik azok az egykori és jelenlegi munkatársak, akik információkat adhatnak nekünk a belső működésről? Készítsünk egy listát ezekről a forrásokról, hogy aztán tudjuk követni, mire is jutunk velük (a listák és táblázatok, vagyis a rendszerezett információk egyébként is fontos részei a tényfeltáró munkának).

2. Terepmunka: Ha megvagyunk az alap kutatással, akkor következik a projekt legizgalmasabb része, a terepmunka. Ekkor szervezünk interjúkat/háttérbeszélgetéseket, ekkor gyűjtünk be korábban nem nyilvános adatokat (közadatkérés vagy bizalmas forrás révén), és ekkor megyünk el eseményekre vagy helyszíni terepszemlére. Itt is érdemes azonban valamiféle stratégiát követni, és az elején eldönteni, hogy milyen sorrendben keressük meg a különböző forrásokat. A legáltalánosabb módszer az, hogy egy spirális alakzatot leírva végezzük a munkát, tehát először az üggyől távolabb lévő forrásokkal beszélünk (például szakértőkkel, kutatókkal), és fokozatosan haladunk egyre beljebb a történet főszereplői felé. Így el tudjuk érni azt, hogy úgy tudjuk összegyűjteni az információk egy jelentős részét, hogy a történet főszereplői (akik valószínűleg nem örülnek annak, hogy mi írni akarunk róluk) arról ne szerezzenek tudomást. Fontos azonban megjegyezni, hogy ugyan ez a spirális alakzat a leggyakrabban használt módszer, de lehetnek kivételes helyzetek. Ha például úgy érezzük, hogy valahol a közepe táján elakad a nyomozásunk, akkor lehet, hogy érdemes jelezni a főszereplők felé, hogy érdeklődünk az ügyeik iránt. Előfordulhat, hogy épp az erre adott reakciónk segít majd új lendületet adni a tényfeltárásnak. Persze ez kiszámíthatatlan – és ezért némileg kockázatos – módszer.

3. Vázlatkészítés: Vannak újságírók, akik úgy szeretnek dolgozni, hogy összegyűjtenek minden szükséges információt, és csak akkor ülnek le megírni az anyag vázlatát. Ez után azt már késznek tekintik, és nem is szívesen módosítanak rajta. A napi hírciklusokban készülő cikkeknel ez talán működik is, viszont az összetettebb tényfeltáró projekteknel nem tanácsos így dolgozni. Sokkal célszerűbb és hatékonyabb már a terepmunka közben elkezdni összerakni a vázlatot. Ezt annál a pontnál érdemes megtenni, ha úgy érezzük, hogy összegyűlt a sztorihoz szükséges információk kétharmada-háromnegyede, és ezeknek köszönhetően a történet fontosabb elemei már biztos lábakon állnak. Azért hasznos már ilyenkor nekiállni az anyag összerakásának, mert sokszor írás közben derül ki, hogy melyek a történetnek azok a pontjai, amelyeknek alaposabban utána kell nézni – vagy azért, mert logikai bukfencek merültek fel, vagy pedig egyszerűen több színes részletet kell hozzá gyűjtenünk ahhoz, hogy élvezhetően tudjuk leírni. Emellett azért is célszerű korán nekiállni a vázlat elkészítésének, mert ezeknek a sokszor összetett és bonyolult történetek leírásánál nagyon ritka, hogy az első verzió jól működik. Ha az újságíró némi szünet után újraolvassa a szöveget, akkor maga is látni fogja, hogy mely részek szorulhatnak átdolgozásra, de persze ebben a folyamatban kulcsszerepet játszik a szerkesztő, aki instrukcióival segíti a vázlat alakítását.
4. Prezentálás előkészítése: Ebben a fázisban érdemes elgondolkodni azon, hogy milyen formában lehet a leghatékonyabban és leglátványosabban megjelentetni az anyagot. Az illusztrációk, infografikák, videók elkészítése mind időigényes folyamat, így célszerű minél hamarabb bevonni az ezekkel foglalkozó szakembereket.

A főszereplők megkeresése

Minden tényfeltáró munkában a legérzékenyebb – és sokszor legkényelmetlenebb – pont az, amikor megkeressük azokat az embereket vagy szervezeteket, akikről/amelyekről az anyag szól. A műfajból adódik, hogy valamilyen számukra nézve negatív vagy kényes információt tervezünk megjelentetni, így ők nyilván nem örülnek ennek. Ezek a megkeresések így gyakran eredményezhetnek feszült helyzeteket, a főszereplők általában ilyenkor próbálják nyomásgyakorlással, esetleg fenyegetőzéssel elérni, hogy mégse jelenjen meg róluk a kényes információ. Bármilyen kellemetlenek lehetnek ezek a helyzetek, a megkereséseket mégsem tudjuk elkerülni. Egyrészt az újságírói etika – és a korrekt emberi viselkedés – is azt diktálja, hogy megadjuk a lehetőséget a megszólalásra annak, akiről valamilyen kellemetlen tény fogunk közölni. Másrészt még a legalaposabb riporteri munka esetén is előfordulhat, hogy bizonyos információkat félreértünk és a

főszereplő megkeresése lehetőséget ad ennek korrigálására. Fontos megjegyezni, hogy nem ajánlott teljes szövegvázatokat megosztani a cikk szereplőivel (ez végaláthatatlan huzavonákhoz vezethet), viszont a nekik feltett kérdéseknél ügyelni kell arra, hogy azok kitérjenek minden olyan, a cikkben várhatóan megjelenő részletre, amely őket érinti. (Egy-egy bonyolultabb történetnél a kérdéssor így akár több oldalas is lehet.) Fontos kérdés még, hogy mennyi időt adunk a főszereplőknek a reagálásra. Bár lehetnek annak is kockázatai, ha ez túl hosszúvá nyúlik (a főszereplő ellentámadásba lendül, esetleg dezinformációval próbálja valahogy aláásni a készülő cikket), de a korrektség és az információk tisztázása érdekében érdemes ésszerű határokon belül elegendő időt adni a reakcióra (néhány naptól egy hétig tartó időt, függően a kérdések számától és mélységétől).

Még néhány óvintézkedés

Jogi felülvizsgálat: A tényfeltáró munka jogi szempontból kockázatos műfaj. Számolni kell azzal, hogy a szereplők bíróságon próbálják megtámadni az anyag egyes állításait. Ezért vonjunk be sajtóperekhez értő jogászokat is a munkába. Nem feltétlenül elég az, hogy megjelenés előtt odaadjuk nekik a cikket, hanem érdemes – különösen fajsúlyosabb, érzékenyebb témáknál – már korábban egyeztetni velük. Így már menet közben tudnak tanácsokat adni és fel tudnak bennünket készíteni a várható kockázatokra. Természetesen nekik is fontos, hogy legyen elég idejük a jogi kérdések mérlegelésére.

A tények ellenőrzése: Ez az utolsó védvonal a tényfeltáró sztoriknál. Vannak nagy nyugati szerkesztőségek, ahol a factcheckelés, vagyis tényellenőrzés azt jelenti, hogy egy munkatárs személyesen leellenőrizz minden apró információt, beleértve azt is, hogy felhívja az anyagban idézett embereket és ellenőrzi, hogy valóban azt mondták-e. Ilyen mélységű factcheckelésre magyarországi viszonyok között valószínűleg nincs lehetőség, de a kockázatosabb tényfeltáró anyagoknál érdemes azért valamiféle egyszerűsített megoldással élni. A Direkt36-nál olyan jellegű factcheckelést végzünk, hogy az újságírók átfésülik a cikkek szerkesztett verzióját, minden egyes tényszerű információt (nevek, számok, helyek, idézetek, stb.) újra leellenőriznek és lábjegyzetben rögzítik azok forrását. Egy nagyobb lélegzetű anyagnál ez akár egy teljes napot is igénybe vehet, de megéri rááldozni az időt. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy szinte mindig akadnak olyan – jellemzően apróbb – információk, amelyek pontosításra szorulnak.